

Arno Wonisch (Graz)

Andrićev OMERPAŠA LATAS i neke osobenosti jezičkog izraza u prevodu na njemački jezik

U ovom izlaganju željeli bismo ukazati na neke izabrane primjere iz Andrićevog posljednjeg romana, koji se, prema našoj procjeni, a) ne mogu b) jedva mogu ili c) mogu samo sa određenim poteškoćama i/ili semantičkim gubicima prevesti na njemački jezik. Ograničicu se pri tome uglavnom ne leksičke primjere germanskog i orijentalnog porijekla i na poneke kraće sintagme (frazе, toponime). Kao izvor istraživanja služi Andrićev Gralis-Korpus sa originalnom verzijom romana OMERPAŠA LATAS i njegov prevod na njemački jezik.¹

Prevesti jedno djelo s jednog jezika na drugi jezik – to znači: preći granicu bez sopstvene kože i s druge strane granice obući nošnju nove zemlje.

Karl Kraus (1874–1936), austrijski književnik, novinar, satiričar, aforističar i dramatičar (Kraus 1919)

1. Istok – Zapad – Andrić – međuprostor (?)

Uzimajući u obzir činjenicu da se nalazimo u Bukureštu, tj. u gradu u kojem je Ivo Andrić između dva rata boravio više od godinu dana (od novembra 1921. do novembra 1922.; Tošović-www) i kojem se – kao i većini gradova i regija u ovom dijelu Evrope – često pripisuje funkcija mosta između Istoka i Zapada (i u kojem se, između ostalog, odvija radnja omiljene moje Andrićeve „divljačke“ pripovijetke NOĆ U ALHAMBRI) želio bih se u leksičkoj analizi prevoda romana OMERPAŠA LATAS na njemački jezik uglavnom koncentrisati na te dvije sredine („istočnu“ i „zapadnu“) koje su u značajnoj mjeri uticali na Andrićev jezik.

¹ Taj se korpus (Gralis-www) nalazi na linku: [http://www-gewi.uni-graz.-at/cocoon/gralis/](http://www-gewi.uni-graz.at/cocoon/gralis/).

Sl. 1: Portret Omer-paše Latasa

Istok i Zapad u geografskom, historijskom, kulturološkom i u političkom smislu takođe u ovom Andrićevom opusu igraju zapaženu i centralnu ulogu, s tim da se dva donekle suprotna evroazijska svijeta susreću i umnogome isprepliću, što se tokom nekoliko vjekova dešavalo i u glavnom gradu zemlje u kojoj se trenutno nalazimo. Ilustracije radi želio bih navesti da se u romanu OMERPAŠA LATAS ime glavnog grada Rumunije (u svim morfološkim oblicima i kao pridjev *bukureštanski*) spominje ukupno 20 puta, ime austrougarske prijestolnice *Beč* (u varijantama/derivatima *bečki*, *Bečlija*) 26 puta i naziv glavnog grada Osmanskog carstva (*Carigrad*, odnosno *Stambol*; u oblicima *Carigrad*, *carigradski* i *Stambol*, *stambolski*) 38 puta, čime na „andrićevski“ neki način dolazi do izražaja središnja uloga „ovog“ (tj. srednjeg i jugoistočnog) dijela Evropa kao stjecišta i posrednika između Istoka i Zapada.

2. Andrićeva književna djela, „izazov prevođenja“ i strani – istočni i zapadni – jezički uticaj

Svaki prevodilac Andrićevih tekstova (i svih književnoumjetničkih tekstova općenito) nalazi se u dilemi da na profinjen i pronicljiv način odmjerava i procjenjuje što se i na koji način može i mora prenijeti iz jednog jezika, pa čak iz čitavog socio-kulturološkog koncepta u drugi.² To znači da prevodilac nije samo zanatski i nevidljivi transformator jezičkih elemenata odnosno niza znakova nego, štoviše, „dekonstruktor“ i „rekonstruktor“ svih autorovih sadržaja i poruka, koji u većem kontekstu prelaze granice riječi. A ipak, najveći izazov predstavljaju upravo riječi kao najmanja translatorska jedinica, pogotovo kad se radi o posuđenicama kojih u ciljnom jeziku ili nema ili jedva ima.

² Više o teoriji prevođenja vidi u Wilss 1993. Posebno bi trebalo na gramatičkom planu izdvojiti upotrebu glagolskih oblika (aorista, imperfekta, krnjeg perfekta), kojih u njemačkom – osim imperfekta u njemačkom – nema, a koji se, za razliku od leksike, ni na koji način mogu prenijeti u ciljne jezike.

Važan i prilično centralan segment te istovremeno „tvrđ orah“ u procesu prevodenja sa jezika nasljednika nekadašnjeg srpskohrvatskog jezika (u daljem tekstu: bhs, odnosno bhs-jezici) predstavljaju, kao što znamo, posuđenice i strane riječi. U književno-umjetničkom izrazu Ive Andrića ove riječi i frazeme imaju poseban stilski naboj

kako u funkcionalnom stilu tako i u pojedinačnom izrazu. Njihovom upotrebom pisac želi dočarati vrijeme odvijanja radnje, čime postiže ljepotu i preciznost kazivanja (Ćoralić/Smajlović 2013).

Posuđivanje je rezultat političkih, socijalnih, privrednih i/ili kulturnih kontakata i veza između govornika dvaju ili više jezika i/ili naroda. U kontekstu današnjih zemalja ovog (jugoistočnog) dijela Evropa mogu se do izbijanja Prvog svjetskog rata razlikovati nekoliko epoha preuzimanja stranih jezičkih elemenata (Memić 2005), s tim da se u središtu pažnje ove analize nalaze uglavnom komponente krajnje istočnog i krajnje zapadnog jezičkog uticaja, tj. u obliku *o r i j e n t a l i z a m a* (zbog etimoloških okolnosti i činjenica ovdje se namjerno ne govori o turcizmima³) i *g e r m a n i z a m a*.⁴

3. Orijentalizmi (ili „turcizmi“) u bhs-jezicima i kod Andrića

Uticaji i posuđeni/preuzeti elementi iz jezika Bliskog i Srednjeg Istoka služe kao dokaz za različite kontakte na svim životnim i s tim i jezičkim nivoima. Ove su riječi u romanu OMERPAŠA LATAS, kao i u svim Andrićevim djelima, korišćene, vjerovatno, iz više, a tako se čini, barem triju razloga. Prvo, upotreba orijentalizama otvara mogućnost što detaljnije karakterizacije i opisivanja pojedinih likova, drugo, ove lekseme služe autorovom nastojanju da stvori ondašnju drevnu, više ne postojeću orijentalnu atmosferu, a, treće, Andrić time želi, vjerovatno ili očigledno, izraziti neke posebne emocije.⁵ Poznata je činjenica da je burna sudbina jugoistočnog dijela Evrope vjekovima bila veoma tijesno

³ Moglo bi se i u slučaju njemačkih posuđenica koje često vuku korijene iz drugih jezika (latinskog, francuskog, engleskog, italijanskog, španskog i dr.) upotrijebiti neki drugi termini, recimo *okcidentalizmi* ili *europizmi*, ali se ovdje zbog terminološke tradicije koristi pojam *germanizmi*.

⁴ Neće ovdje biti razmotren uticaj mađarskog, italijanskog i drugih jezika u gravitacionom polju ovog dijela Evrope. Epoha uticaja orijentalnih jezika trajala je od kraja 14., 15. vijeka pa uglavnom sve do godina Prvog svjetskog rata (radi se konkretno o djelovanju na području „Andrićeve“ Bosne i Hercegovine, dalje Albanije, Bugarske, Grčke, dijelova Hrvatske i Srbije te Vlaške i Moldavije), dok je njemački jezik na ovom podneblju prisutan od 10. stoljeća do raspada Dunavske monarhije kojoj su djelimično ili potpuno i tokom različitih perioda pripadale Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija i Transilvanija, tj. sjeverozapadni dio današnje Rumunija.

⁵ O tome govori Cadillo Dorado u 2008.

povezana sa vlašću u Carigradu/Stambolu/Istanbulu i administracijom osmanlijske/turske vladavine (kako Andrić piše u svojoj disertaciji) ovdašnjim prostorima. S time je u jezike Balkanskog poluostrva prodro velik broj riječi, izraza i konstrukcija orijentalnog porijekla, koji imaju svoje korijene u arapskom, perzijskom, turskom ili hebrejskom jeziku. Kao jezik posrednik uglavnom je služio turski, u kojem su se još ranije udomaćile riječi drugih susjednih jezika. Zbog toga se razlikuju pravi turcizmi od pseudo- ili sekundarnih turcizama, ili, kraće i uopšteno rečeno, orijentalizama, što je i primarni i danas preferirani izraz u lingvistici na njemačkom govornom području. Unutar tog dosta velikog korpusa riječi orijentalnog porijekla⁶ mogu se razlikovati lekseme koje a) postajale dio (srpskog/hrvatskog/bošnjačkog) standardnog jezika i koje se upotrebljavaju bez semantičke markiranosti ili čak bez alternative (*čizma, šah, šećer, džamija, kundak, fildžan, rakija, top...*), b) činile sinonime ili djelimične sinonime postojećih „domaćih“, slovenskih leksema (*bašta, dućan, sokak...*), c) koje stoje izvan ili na marginama sistema standardnog jezika, odnosno današnjih standardnih jezika (*džaba, badava...*) i d) koje su arhaizmi, tj. historicizmi (*zaptija, beg, kadiluk, karavan/-iseraj...*).

Što se tiče prevodivosti ovih riječi na njemački jezik, kao i na druge „zapadne“ jezike bez većeg „orijentalnog“ uticaja, postavlja se centralno pitanje tretmana ovog posebnog jezičkog segmenta bhs-jezika budući da orijentalizama u standardu tih jezika gotovo da nema. U vezi s tim treba, naime, za njemački konstatovati da veliki rječnik DUDEN u deset tomova navodi doduše 158 riječi „turskog porijekla“, koje, međutim, ili spadaju u same historicizme (npr. *Aga, Spahi, Tschiftlik, Janitschar* i dr.; veća grupa) ili predstavljaju dio međunarodno prihvaćenih i do danas u mnogim jezicima aktivnih riječi orijentalnog porijekla (npr. *Café, Pascha, Harem, Joghurt, Kaftan, Kiosk, Hodscha, Wesir...*).⁷ Sve u svemu, smatra se da orijentalizmi u standardnom njemačkom jeziku čine zanemarivo malu grupu riječi i da se, uglavnom arhaizmi ili historicizmi, nalaze na samoj margini jezika.

4. Germanizmi (i austrijacizmi) u bhs-jezicima i kod Andrića

Kao orijentalizmi, i germanizmi su ostavili duboke jezičke tragove u više zemalja i naroda jugoistočne Evrope. Bili su – kao i svi drugi strani i posuđeni

⁶ Up. leksički fond tih riječi npr. u rječniku Škaljić 1989.

⁷ Više o tome v. u Best 2005. Pored toga postoji i najnovija grupa (pravih) turcizama, koja se u više zemalja razvijala kao rezultat migracija od 60-ih godina 20. vijeka pa do danas. Tu su kulinarske riječi kao *Döner, Kebap* (up. *ćevap, ćevapčići*), *Ayran* i dr. Na sličan način, ali malo ranija, tokom 1960-ih i 1970-ih godina, u njemački jezik ušle su i riječi *Ćevapčići (Cevapcici), Ražnjići (Rasnici ili Rasnitschi), Sliwowitz (Slibovitz...)* i dr.

jezički elementi – preuzeti radi popunjavanja leksičkih i semantičkih praznina u pojedinim strukama, djelimično zbog prestiža, ponekad zbog lakšeg izražavanja emocionalnih i ugođajnih stanja (Ćoralić/Smajlović 2013). Kao i u slučaju posuđenica iz drugih jezika (up. upotrebu termina *orijentalizam* vs. *turcizam*), mnogi germanizmi nisu riječi njemačkog porijekla, nego imaju korijene u drugim jezicima, ali se nazivaju germanizmima po jeziku iz kojeg su naposljetku bili preuzeti.

Germanizmi, a u jugoistočnoj Evropi pogotovo *iaustrija* cizmi⁸, čine značajan dio leksičkog fundusa bhs-jezika u okviru kojih bi se mogla praviti analogna klasifikacija kao i slučaju orijentalizama.⁹ Razlikuju se takvi germanizmi koji su a) postajali dio standarda bhs-jezika i koji se upotrebljavaju bez (veće) semantičke obilježenosti ili u zavisnosti od regiona čak i bez alternativa (*šunka, kofer, roštilj, kbellkabela, vata, supa, štrajk, majstor, madrac, matura /romanizam/...*), b) sinonimi ili djelimični sinonimi postojećih „domaćih“, slovenskih leksema (*glečer /lednik, ledenjak/, gepek /prtljažnik/, štimung /ugodaj, raspoloženje/, flaša /boca/, štala /staja/...*), c) izvan ili na marginama sistema standardnog jezika odnosno današnjih standardnih jezika (*faliti, šporet, špricer, rikverc...*), d) arhaizmi odnosno historicizmi (*grof, kuferas, krajcar, paus-papir, šlafrok /?!/...*).

5. Andrićev roman OMERPAŠA LATAS i njegov prevod na njemački jezik – izabrani leksički aspekti

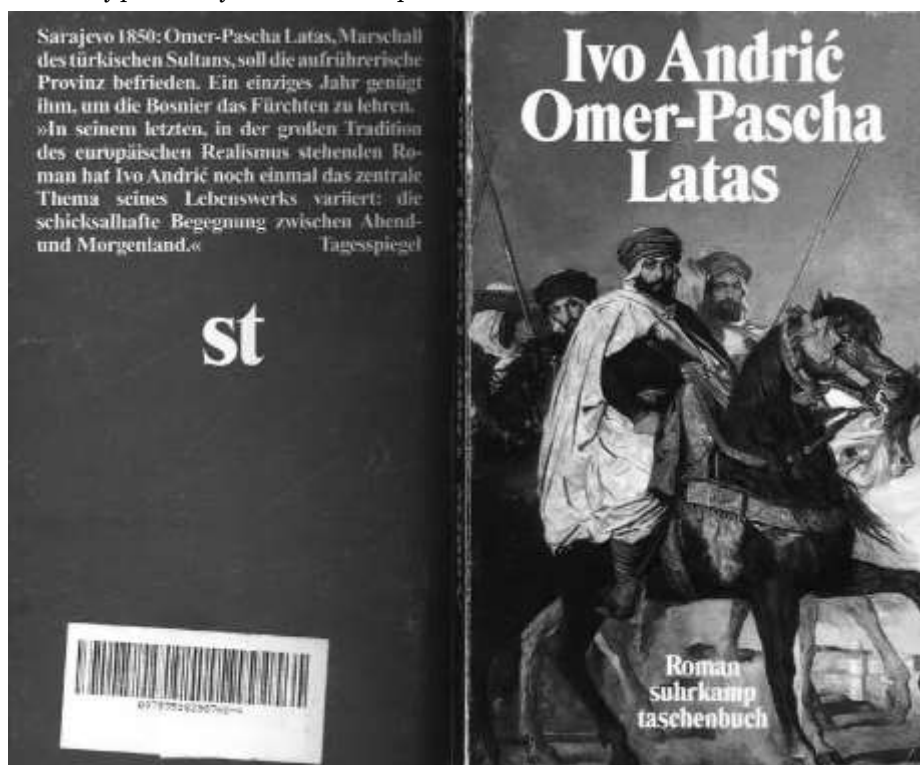
Andrićev posljednji roman bio je 1979. godine preveden sa srpskohrvatskog na njemački jezik (prevod se prvo pojavio kao džepno izdanje u izdavačkoj kući „Aufbau-Verlag Berlin und Weimar“); prevodilac je bio Verner Krojciger /Werner Creutziger/ (rođ. 1929 u Pelau /Pöhlau/, nedaleko od Cvikaua /Zwickau/ u saveznoj državi Saksoniji tadašnje Istočne Njemačke).¹⁰ Interesantno je da, iz nepoznatih razloga, u njemačkoj verziji nedostaje pretposljednje poglavlje „Februar mjesec u Sarajevu“, tj. nakon „Laž“ / „Die Lüge“ slijedi odmah posljednje poglavlje „Odlazak“ / „Der Abzug“. Krojciger je, između ostalog,

⁸ Radi se o riječima koje su se na području velikog djela jugoistočne Evropa pojavile uglavnom tokom Habsburške vladavine i koje „po svojoj fonetskoj slici jasno ukazuju da su preuzete iz nekog bavarsko-austrijskog dijalekta“ (Memić 2014), npr. *moler, soc, nokšir, krofna, šoder, šporet, logor, grof, rerna, rikverc, fajercag(a)*.

⁹ U obzir su ovdje uzeti samo primjeri na leksičkom planu, tj. slučajevi u kojima je moguće izražavati semantički sadržaj jedino na osnovi jedne riječi.

¹⁰ Pored tekstova Andrića, Meše Selimovića i drugih književnika bivše Jugoslavije Verner Krojciger je na njemački preveo takođe djela ruskih velikana F. M. Dostojevskog, L. N. Tolstoja i dr. Bio je jedan od osnivača brandenburškog udruženja „Uckermärkische Literaturgesellschaft e.V.“ (Creutziger-www).

pored OMERPAŠE LATASA (sa podnaslovom: DER MARSCHALL DES SULTANS), preveo i sljedeća Andrićeva djela na njemački: PUT ALIJE ĐERZELEZA (DER WEG DES ALIJA DJERZELEZ), zbirku DIE MÄNNER VON VELETOVO (VELETOVCI) sa pripovijetkama DIE BRÜCKE ÜBER DIE ŽEPA (MOST NA ŽEPI), DER RUMPF (TRUP), DER SPAß IN DER HERBERGE (ŠALA U SAMSARINOM HANU), DER ELEFANT DES WESIRS (PRIČA O VEZIROVOM SLONU), DER ZIGEUNER UND DIE AUSLÄNDISCHE (ČORKAN I ŠVABICA), GESICHTER (LICA), GESCHICHTE VOM SALZ (PRIČA O SOLI), zbirku DAS HAUS IN DER EINSAMKEIT (KUĆA NA OSAMI), DER BARON (BARON), ALI-PASCHA (ALIPAŠA), DER FEIERTAG (SVEČANOST), a osim toga napisao je i kraći članak IVO ANDRIĆ ZUM 70. GEBURTSTAG (Ivi Andriću povodom 70. rođendana), objavljen u BÖRSENBLATT FÜR DEN DEUTSCHEN BUCHHANDEL, br. 40, 1962. Godine 1980. pokojni novinar iz Travnika Mustafa Gafić je pod naslovom SJAJNE ETIDE napravio intervju sa Vernerom Krojčigerom koji se pojavio u časopisu ODJEK, god. 33, br. 19, s. 6 (svi podaci prema: Andric-www). Njemački prevod romana OMERPAŠE LATASA obuhvata 358 strana kojima slijede dvije strane tzv. „Anmerkungen“, tj. objašnjenja nekih leksema koje njemačkoj čitalačkoj publici vjerovatno nisu poznate.

Sl. 2: Korice njemačkog prevoda romana OMERPAŠA LATAS

„Anmerkungen“, tj. glosar sa tumačenjima i objašnjenjima njemačkoj čitalačkoj publici možda i vjerovatno nepoznatih pojmova i izraza nalazi se na stranim 359 i 360 romana i sadrži ukupno 33 jedinice, od njih najviše orijental-

nog porijekla (24) – što se moglo i očekivati – *Serasker, Čaršija, Beg, Rajah, Ferman, Hodscha, Bošča, Konak, Giaur, Scheich, Scharki, Murtatin, Tezkeran varmi, Hattischerif, Tschibuk, Mulla, Muezzin, Effendi, Feredža, setri, Imam, Evet, Aga i Baščaršija*), četiri slovenske provenijencije (*Knez, Vojvoda, Matica Ilirska i Slava*) dva latinskog porijekla (*Vita militum...*, *Bibit hera...*) i dva opšteg tipa (*Fanarioten* i njemačku imenicu *Plancken*).

„Prosječnom“ čitaocu njemačkog maternjeg jezika bez ikakvog znanja bhs-jezika od ovih riječi poznate su slijedeće: *Hodscha, Scheich, Mulla, Muezzin, Effendi, Imam* i, možda, *aga*.¹¹ Uzme li se u obzir činjenica da je broj teško razumljivih, jedva razumljivih, nerazumljivih, odnosno nepoznatih leksema, uglavnom orijentalnog porijekla, znatno veći od onih navedenih, nameće se pitanje kako je prevodilac riješio pitanje semantički adekvatnog prenošenja pojedinih leksema i izraza iz Andrićevog originala na njemački jezik. Pored toga u središtu pažnje se nalazi i tretman Andrićevih germanizama koji su se tokom nekoliko stoljeća i u više navrata pojavili u bhs-jezicima. Slijedi spisak tih, prema mome mišljenju, interesantnih riječi (lekseme orijentalnog porijekla istaknute su masnim, riječi neposredne i posredne provenijencije iz njemačkog govornog područja izdvojene su kurzivnim i dodatno masnim slovima): *ajde, ajan, alka, ama, arak, arbanški, asker, askerski, ašikovanje, avetinjski, avlija, bada-va, bal, Baščaršija, bašta, baštovan, beg, begovat, bilmez, bošča, boza, bozadžija, cokula, čakšir, čardak, čaršija, čaršijski, česma, čibuk, čizma, čoja, ćilim, ćorda, dembelisati, divanana, divan-efendija, dragoman, dućan, duvan, džamija, džamijski, džemadan, derdef, efendum, emir-čauš, esnaf, falake, fenrih, ferman, fes, fildžan, flauta, frontaš, funta, gajtan, grog, hajduk, halva-pita, han, haznadar, hodža, imrahor, kadifast, kaiš, kapelmajstor, kauriti, kavedžibaša, kaveodžak, kiridžija, konačište, konagdžija, konak, kulučar, kulučenje, mahala, mamurluk, mamuza, marš, marširati, mašalah, melšpajz, meraklijski, murtad-tabor, mušebak, mušir, muštrati, nišaniti, nizam, nizamski, odžak, odžaković, pehlivan, pirinč-pilav, punč, raja, rakija, ranč, rang, redifa, regrut, rum, saruk, sećija, seiz, serasker, seraskerov, sokak, Stambol, šef, šeh, šejtan, šindra, špalir, špirituša, štab, štafelaj, štap, štuc, švapski, talum, tapija, teferič, telalski, timar, trijumf, vakuf, večil-arč, zaptija, zijamet, zulum*.

Osim ovih leksema, orijentalizama i germanizama, smatram da je, možda, interesantno provjeriti i prevodilačka rješenja za sljedeće izabrane riječi i fraze: *bosanska „ljuta“*, *„Bosna je ovo, budalo, zemlja koja, se povija, ali ne mijenja!“*, *buntovni, Carigrad* (vs. *Stambol*), *dangubiti, dežurni, hartija, istočnjački, isturčen, Krajina*, *„na sahat-dva prije akšama“*, *„od turskog uha“*, *Posavina, po-*

¹¹ Ova konstatacija potvrdila se kraćom usmenom anketom na osnovu sedam ispitanika bez znanja bhs-jezika.

turčenjak, poturica, prvaci, „*Sa pašom i nekako, ali sa pašalijama nikako!*“, *teško ćutanje, turski, varoš*.¹²

Zanimljivo je u vezi sa orijentalizmima (i djelimično i sa germanizmima) da se prevodilac i/ili izdavačka kuća „Aufbau-Verlag Berlin und Weimar“ (i/ili kasnije „Suhrkamp“) odlučio/odlučila da se u glosar uključe i u njemu tumače, odnosno objasne već spomenute 33 riječi uglavnom orijentalnog porijekla, dok se za preostale lekseme tražilo drugačije, i ne uvijek sasvim logično i dosljedno prevodilačko rješenje.

Glosar, kao što već znamo, sadrži 33 lekseme, pa ostaje pitanje tretiranja preostalih teško prevodivih ili jednostavno neprevodivih riječi koje ćemo u dolje navedenoj tabeli još jednom prikazati (u podjeli prema orijentalizmima, germanizmima i nekim drugim riječima i frazama različitog porijekla):

Orijentalizmi	Germanizmi	Riječi i fraze različitog porijekla
<i>ajde, ajan, alka, ama, arak, arbanaški, asker, askerski, avetinjski, avlija, badava, Bašçaršija, bašta, baštovan, beg, begovat, bilmez, bošča, boza, bozadžija, čakšir, čardak, čaršija, čaršijski, česma, čibuk, čizma, čoja, ćilim, ćorda, dembelisati, divanana, divan-efendija, dragoman, dućan, duvan, džamija, džamijski, džemadan, derdef, efendum, emir-ćauš, esnaf, falake, ferman, fes, fildžan, gajtan, hajduk, halva-pita, han, haznadar, hodža, imrahor, kadifast, kaiš, kauriti, kavedžibaša, kaveodžak, kiridžija, konačište, konagdžija, konak, kulućar, kulućenje, mahala, mamurluk, mamuza, mašalah, meraklijski, murtad-tabor, mušebak, mušir, nišaniti, nizam, nizamski, odžak, odžaković, pehlivan, pirinč-pilav, raja, rakija, redifa, saruk, sećija, seiz, serasker, seraskerov, sokak, Stambol, šeh, šejtan, talum, tapija, teferič, telalski, timar, vakuf, većil-arč, zaptija, zijamet, zulum</i>	<i>bal, cokula, fenrih, flauta, frontaš, funta, grog, kapelmajstor, marš, marširati, melšpajz, muštrati, punč, ranč, rang, regrut, rum, šef, šindra, špalir, špirituš, štab, štafelaj, štuc, švapski, trijumf</i>	<i>buntovni, Carigrad (vs. Stambol), dangubiti, dežurni, hartija, istočnjački, isturčen, Krajina, na sahat-dva prije akšama“, „od turskog uha“, Posavina, poturčenjak, poturica, prvaci, Sa pašom i nekako, ali sa pašalijama nikako!“, teško ćutanje, turski, varoš</i>

Tab. 1: Spisak teško prevodivih riječi sa jezika Andrićevog originala na njemački jezik

Statistički gledano, prema vrstama riječi, vidi se da u okviru o r i j e n - t a l i z a m a i g e r m a n i z a m a (ne uzimaju se ovdje u obzir navedene

¹² Prevođenje/prevođenje ostalih riječi, sintagmi, fraza, izreka ... romana OMERPAŠA LATASA, prema procjenama autora ovog priloga,iskusnom prevodiocu ne bi trebalo predstavljati neki poseban problem.

riječi i fraze različitog porijekla) jasno i očekivano dominiraju imenice (107 lema; 84,25%), slijede pridjevi (12; 9,45%), glagoli (5; 3,94%), uzvici (2; 1,57%) i prilozi (1; 0,79%)¹³; saodnos prema vrstama riječi u zavisnosti od porijekla leksema izgleda ovako:

o r i j e n t a l i z m i – imenice: 84 leme (83,16%), pridjevi: 11 (10,89%), glagoli: 3 (2,98%), uzvici: 2 (1,98%) i prilozi: 1 (0,99%);¹⁴

g e r m a n i z m i – imenice: 23 leme (88,46%), glagoli: 2 (7,69%) i pridjevi: 1 (3,85%).

Prema tim statističkim podacima može se konstatovati da, kao i u romanu NA DRINI ČUPRIJA (i vjerovatno u svim ostalim Andrićevim romanima), autor koristi znatno veći broj orijentalizama (79,53%) nego germanizama (20,47%). U okviru orijentalizama i germanizama najfrekventnija vrsta riječi su imenice (orijentalizmi: 83,16%; germanizmi: 88,46%); slijede u okviru orijentalizama pridjevi (10,89%) od kojih se u kategoriji germanizama jedino susreće riječ *švapski* (i to u romanu tri puta). Andrić u OMERPAŠI LATASU koristi ukupno pet glagola „istočne“, odnosno „zapadne“ provenijencije – *dembelisati*, *kauriti*, *nišaniiti* vs. *marširati*, *muštrati* – koji u slučaju *marširati* i *muštrati* isključivo pripadaju vojnoj terminologiji, što se odnosi i na glagol *nišaniiti*, dok *dembelisati* i *kauriti* a) služe za opisivanje posebnog segmenta načina života i b) označavaju postupanje u sferi religije. U vezi sa pripadnošću određenim sferama ljudskog života, odnosno semantičkim poljima uočava se u okviru germanizama jasna dominacija vojne leksike (11 od ukupno 26 riječi; npr.: *fenrih*, *rang*, *regrut*), na drugom mjestu se nalaze nazivi pića i jela (npr.: *melšpajz*, *grog*). Orientalizmi služe uglavnom za označavanje vojnih, političkih i religijskih zvaničnika (npr.: *beg*, *emir-čauš*, *imrahor*, *zaptija*), često se pomoću njih imenuju i razne ustanove/institucije, zgrade i određeni dijelovi gradskog života (npr.: *konak*, *džamija*, *čaršija*), predmeti odjeće (*bošča*, *čizma*) i, u manjoj mjeri, jela i pića (*boza*, *rakija*).

U vezi sa posebnostima i teškoćama koje se mogu pojavljivati treba još ukazati ne neke leksičke zanimljivosti u prevodu romana OMERPAŠA LATAS na njemački jezik (pri tome se neće uzeti u obzir riječi protumačene i objašnjene u glosaru prevoda na njemački jezik). Ovo posljednje Andrićevo djelo je, kao što je već rečeno, preveo Nijemac Verner Krojciger, rodnom iz gradića Pelaua /Pöhlau/ u saveznoj državi Saksoniji u tadašnjoj Istočnoj Njemačkoj, njegov prevod pojavio se 1979. godine, tj. prilično brzo nakon posthumno objavljenog originalnog teksta. U tabeli koja slijedi prikazani su izabrani primjeri prevodilačkih rješenja i primarno, pravo, odnosno bukvalno značenje pojedinih nje-

¹³ Radi se o pojavnicama (tokenima), tj. uzeti su u obzir svi morfološki oblici.

¹⁴ Slični podaci za takvu vrstu morfološke podjele riječi orijentalnog porijekla važe i za roman NA DRINI ČUPRIJI u kojem, recimo, u okviru orijentalizama takođe dominiraju imenice (85,2%) – Wonisch 2013.

mačkih riječi i fraza; navedena je i učestalost/frekvencija pojavnica/tokena u Andrićevom originalu:

Riječ, fraza u originalu (lema)	Frekvencija u originalu (pojavnice/tokeni)	Prevod na njemački	Primarno (pravo) i bukvalno značenje riječi i fraza prema prevodu na njemački
„Ajde, (ajde)!“	6	„Ach was!“, „Geh, geh!“	„Ma ne!“, „Odlazi, odlazi!“, „Idi, idi!“
„Ajde, odlazi!“	1	„Also geh!“	‘Dakle, odlazi!’
ama	7	∅	∅
asker	19	<i>Soldat</i>	‘vojnika’
boza	1	<i>Limonade</i>	‘limunada’
bozadžija	1	... <i>der Getränke bereitet...</i>	‘koji priprema pića’
Carigrad	15	<i>Stambul</i>	–
čardak	1	<i>Wachturm</i>	‘stražarska kula’
dragoman	1	<i>Dolmetscher</i>	‘pevodilac’
fildžan	1	<i>Kaffeetasse</i>	‘šolja za kafu’
(poručnik) frontaš	1	<i>Frontoffizier</i>	‘oficir na frontu’
hajduk	1	<i>Räuber</i>	‘razbojnik’
istočnjačka kuća	2	orientalisches Haus	‘orijentalna kuća’
isturčeni	1	<i>zum Islam übergetreten</i>	‘prešao na islam’
kaveodžak	4	<i>Kaffeeküche</i>	‘kuhinja za pripremu kafe’
konačište	2	<i>Herberge</i>	‘prenočište, konačište, hostel’
Krajina	3	<i>Bosnisches Grenzland</i>	‘Bosansko pogranično područje’
mahala	7	<i>Stadtviertel</i>	‘dio grada, gradska četvrt, gradski kvart’
„Mašala, mašala!“	1	<i>Geb’s Gott, geb’s Gott!</i>	‘Daj Bože, daj Bože!’
„Mašalah, mašalah!“	1	<i>Unberufen, unberufen!</i>	‘Nezvani, nezvani!’
„na sahat-dva	1	„ein oder zwei	‘čas/sat-dva prije zala-

<i>prije akšama</i> ¹⁵		<i>Stunden vor Sonnenuntergang</i>	ska sunca'
<i>(štuca) nišaneći</i>	2	<i>(Gewehr) im Anschlag</i>	'držati uperenu pušku'
<i>nizam</i>	4	<i>Heer</i>	'vojska'
<i>poturčenjak</i>	13	<i>Neutürke</i>	'novi Turčin'
<i>poturica</i>	3	<i>Neutürke</i>	'novi Turčin'
<i>sećija</i>	1	<i>Wandbank</i>	'klupa na zidu'
<i>sokak</i>	10	<i>Straße, Gasse</i>	'ulica, uličica'
<i>Stambol</i>	17	<i>Stambul</i>	–
<i>štuca</i>	1	<i>Gewehr</i>	'puška'
<i>švapske cokule</i>	1	<i>Schwabenstiefel</i>	'švapske čizme'
<i>švapsko odelo</i>	2	<i>„schwäbische“ Kleider</i>	'„švapska“ odjeća'
<i>turčenje</i>	1	<i>Glaubenswechsel</i>	'promjena vjeroispovijesti'
<i>varoš</i>	12	<i>Städtchen</i>	'gradić'
<i>zaptija</i>	8	<i>Ordnungshüter</i>	'čuvar reda'

Tab. 2: Prevodilačka rješenja za izabrane primjere

Iz tabele bi se mogle u zavisnosti od pojedinih i, naravno, uvijek individualnih prevodiočevih rješenja ili, bolje rečeno, međujezičkog prenošenja

a) *ne*,

b) *jedva* ili

c) *samo sa određenim poteškoćama ilili semantičkim gubicima*

određenih leksema i kraćih fraza izdvojiti sljedeće osobenosti njemačkog jezika u odnosu prema jeziku našeg nobelovca¹⁵:

1) *n e d o s t a j a n j e* „i s t o č n e d i m e n z i j e“, tj. nemogućnost adekvatnog prevođenja/prenošenja velikog broja tipičnih za Andrića „starih“ i ekspresivno djelimično obilježenih riječi (među njima i arhaizama i historicizama današnjih bks-jezika), tipa *nizam*, *sećija*, *mahala*, *varoš*, *poturčenjak*, *poturica*, *isturčeni*, *zaptija* za koje su u njemačkoj verziji romana su korišćene neutralne i stilski neobilježene lekseme *Armee*, *Wandbank*, *Stadtviertel*, *Städtchen*, *Neutürke*, *zum Islam übergetreten*, *Ordnungshüter*;

¹⁵ Mogle bi se u vezi s tim sve nabrojane osobenosti njemačkoga jezika prema današnjim bhs-jezicima svesti jedino na dominirajući faktor *n e d o s t a j a n j a i s t o č n e d i m e n z i j e* pod tačkom 1) – ali se ipak pokušava vršiti detaljnija klasifikacija.

2) u tijesnoj vezi sa nedostajanjem „istočne dimenzije“ (pod tačkom 1) – s k r o m n o s t izražavanja, koja se ispoljava pogotovo u bezalternativnoj (?) i sinhronijskoj upotrebi opšte leksike, npr.: *konačište* – *Herberge*, „(H)Ajde!“ – „*Ach was!*“, „*Geh, geh!*“, *boza* – *Limonade*;

3) v i š e z n a č n o s t (i/ili nedosljednost) u odnosu na neke lekseme sa posebnom semantičkom izražajnošću, recimo *sokak* – *Straße, Gasse; Mašala, mašala!* – „*Geb’s Gott, geb’s Gott!*“, „*Mašalah, mašalah!*“ – „*Unberufen, unberufen!*“;

4) j e z i č k o - s i s t e m s k e b l o k a d e, tj. slučajevi u kojima nastaje najčešće derivacijski motivisan gubitak izražajnosti, npr.: *istočnjačka kuća* – *orientalisches Haus, nišaneći* – *im Anschlag*, ali i *isturčiti, poturčenjak*;

5) k u l t u r o l o š k i i h i s t o r i j s k i motivisano siromaštvo, tipa *Stambol* – *Carigrad, Stambul, dragoman* – *Übersetzer*, slaba izražajnost i teška prevodivost, čak i nemoguća adekvatna adaptacija pridjeva *turski* potrebama čitalačkoj publici njemačkog maternjeg jezika.

6) U odnosu na upotrebu germanizama – aspekt a) v r e m e n a i b) p r o s t o r a, s tim da su a) neki od Andrićevih germanizama ili skoro izašli iz upotrebe, npr.: *štuc*, ili nose drugačije značenje, npr.: *švapski*, ili b) su u nekim regijama njemačko-govornog područja gotovo ili sasvim nepoznati; to se u slučaju južnonjemačke i austrijske riječi *štuca* (*Stutzen* u značenju ‘kraća puška’) odnosi i na prevodiočev, tj. Krojcigerov, užu zavičaj u pokrajini Saksoniji.

6. Za sam kraj

Na kraju pregleda o neprevodivosti odnosno primjerima teške prenosive leksike iz Andrićevog romana *OMERPAŠA LATAS* moglo bi se konstatovati da postoji čitav niz prevodilačkih poteškoća, koji proizlazi iz a) vremena i prostora odvijanja radnje romana (ta konstatacija odnosi se takođe na veliku većinu Andrićevih tekstova), b) strukture i leksike Andrićevog maternjeg jezika i c) autorovog individualnog leksikona, tj. svjesno izabranog jezičkog materijala. Ima, pored ovih nekoliko ovdje navedenih primjera još toliko aspekata i raznoraznih mogućnosti istraživanja Andrićevog jezika i stila, odabrana leksika, nadam se i smatram, može ilustrirati obim dvojbi i pitanja unutar prevodiočeve kože, jer, kao što prema Karlu Kraus već dobro znamo: „Prevesti jedno djelo s jednog jezika na drugi jezik – to znači: preći granicu bez sopstvene kože i s druge strane granice obući nošnju nove zemlje“ (Kraus 1919). Ta konstatacija posebno se odnosi i na našeg Ive Andrića.

Izvori

- Andric-www: <http://www.ivoandric.org.rs/библиографија>. 30.9.2017.
- Creutziger-www: *Uckermärkische Literaturgesellschaft*. In: <https://www.uckermärkische-literaturgesellschaft.de/>. Stanje: 2. 9. 2017.
- Gralis-www: *Gralis-Korpus*. In: <http://www-gewi.uni-graz.at/cocoon/gralis/>. 26.9.2017.
- Tošović-www: http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/projektarium/Andric/docs/Tosovic_Andric_Bukurest_4-10-2017.pdf. 4.10.2017.

Literatura

- Babić 1990: Babić, Stjepan. Njemačke posuđenice u hrvatskom književnom jeziku. In: *Hrvatska jezikoslovna čitanka*. Zagreb. S. 214–224.
- Best 2005: Best, Karl-Heinz. Turzismen im Deutschen: In: *Glottometrics*. Br. 11.
- Ćoralić/Smajlović 2013: Ćoralić, Zrinka; Smajlović, Adna. O njemačkim tuđicama u književnom tekstu Ive Andrića NA DRINI ĆUPRIJA. In: Tošović, Branko (Hg). *Andrićeva Ćuprija / Andrićs Brücke*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige. S. 755–770. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, knj. 6]
- Filipović 1970: Filipović, Milenko. Orijentalna komponenta u narodnoj kulturi južnih slovena. In: *Prilozi za orijentalnu filologiju Orijentalnog instituta u Sarajevu*, 16–17. Sarajevo. S. 101–116.
- Kissling 1964: Kissling, Hans Joachim. Zu den Turzismen in den südslawischen Sprachen. In: *Zeitschrift für Balkanologie*, II. Berlin. S.77–88.
- Kluge 2002²⁴: Kluge, Friedrich. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearb. von Elmar Seebold. Berlin – New York.
- Kraus 1919: Kraus, Karl. *Pro domo et mundo*. Leipzig.
- Knežević 1962: Knežević, Antun. *Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben*. Meisenheim am Glan.
- Liebmann 2013: Liebmann, Frančeska. Kontrastivna lingvostilistička analiza njemačkog prijevoda romana NA DRINI ĆUPRIJI. In: Tošović, Branko (Hg). *Andrićeva Ćuprija / Andrićs Brücke*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga –

- Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige. S. 815–826. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, knj. 6]
- Memić 2005: Memić, Nedad. *Entlehnungen aus dem österreichischen Deutsch in der Stadtsprache von Sarajevo*. Frankfurt am Main.
- Memić 2014: Memić, Nedad. *Rječnik germanizama i austrijacizama u bosansko-me jeziku*. Sarajevo.
- Речник MS 2007: Николић, Мiрослав (Hg.). *Речник српскога језика*. Нови Сад.
- Rogić 2011: Rogić, Petja: Ориентализмите в Андричевия Грaлис подкорпус за периода 1925–1941 година. In: Тошoвић, Branko (Hg.). *Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941) / Ivo Andrić – književnik i diplomat(a) u s(j)eni dvaju sv(j)etskih ratova (1925–1941)*. Graz – Beograd. S. 555–563.
- Schmaus 1962: Schmaus, Alois. Gramatički rod turskih imenica u južnoslovenskim jezicima. In: *Описак из Зборника за филологију и лингвистику*. 4–5. Нови Сад. S. 300–308.
- Skok 1973: Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb.
- Šator 2009: Šator, Muhamed. Od Kallayevog monocentrizma do policentričnih jezičkih standarda. In: Тошoвић, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog pogleda*. Graz – Sarajevo. S. 111–124.
- Škaljić 1989: Škaljić, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo.
- Тошoвић 2009: Тошoвић, Branko (Hg.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa. / Ivo Andrić: Graz – Austrija – Europa*. Graz – Beograd.
- Vajzović 1999: Vajzović, Hanka. *Orijentalizmi u književnom djelu – lingvistička analiza*. Sarajevo.
- Wilss 1993: Wilss Wolfram. Translation Studies. In: Schulte, Hans; Teuschler, Gerhart (Hg.). *The Art of Literary Translation*. New York – London. S. 25–54.
- Wonisch 2013: Wonisch, Arno. Šta je neprevodivo u romanu NA DRINI ĆUPRIJA? Njemački i slovenački leksički aspekti. In: Тошoвић, Branko (Hg.). *Andrićeva Ćuprija / Andrićs Brücke*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige. S. 947–960. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, knj. 6]

Arno Wonisch (Graz)

**Andrićs OMER-PAŠA LATAS und einige Besonderheiten
des sprachlichen Ausdrucks in der Übersetzung ins Deutsche**

In vorliegendem Beitrag soll der Versuch unternommen werden, anhand einiger ausgewählter Beispiele meist lexikalischer Natur darzulegen, welche sprachlichen Elemente a) nicht, b) kaum oder c) nur mit erheblichen Schwierigkeiten und semantischen „Verwässerungen bzw. Einengungen aus Andrićs Roman OMER-PAŠA LATAS ins Deutsche übersetzt werden können. Im Fokus stehen hierbei Wortbeispiele orientalischer und germanischer Herkunft und die Frage, wie diese in der deutschen Übersetzung von Andrićs letztem Roman wiedergegeben werden. Als Quelle der Analyse diene das Gra-lis-Korpus (im Falle der Originalversion des Romans) und die im Jahre 1979 erstmals veröffentlichte Übertragung des Romans ins Deutsche.

Arno Wonisch
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
arno.wonisch@uni-graz.at

